

نجفی ابرندآبادی، علی حسین، تولد و تحول حقوق کیفری در ایران، دیباچه‌چهر: رهدل، منصور
تولد و تحول حقوق کیفری عمومی ایران، انتشارات خرسندی، تهران، چاپ اول، پاییز ۱۳۹۶.

تولد و تحول حقوق کیفری در ایران (دیباچه)

۱. تمدن حقوقی ایران به قدمت تمدن و فرهنگ ایرانی است. اسناد و مدارکی که از ایران باستان به دست ما رسیده است، نشان می‌دهد که دودمان‌های پادشاهی ایران دارای قوانین و مراجع قضایی خاص خود بوده‌اند. کافی است به نظام کیفری ساسانیان^۱ یا منشور حقوق بشر کوروش^۲، پادشاه دودمان هخامنشی اشاره کنیم. بدین ترتیب، وقتی از خاور باستان به عنوان گهواره تمدن حقوقی جهان صحبت می‌شود، بی‌گمان قوانین و مقررات ایران باستان نیز جایگاه خاص خود را در آن دارد.^۳

۲. تلاش برای استقرار یک نظام حقوقی مدون در ایران به دوران نخست وزیری میرزا تقی خان امیرکبیر، میرزا حسین خان سپهسالار^۴ و نیز همفکری میرزا یوسف خان مستشارالدوله^۵

۱. رک: ژاتی، ژاتی، عدالت کیفری در ایران دوران ساسانیان، ترجمه رحیم فروغی نیک، در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین زیرنظر، نازه‌های علوم جنایی - مجموعه مقاله‌ها، کتاب اول، نشر میزان، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۲، ص ۲۳۹ و بعد.

۲. بادامچی، حسین مترجم، فرمان کوروش کبیر؛ ترجمه از زبان اکدی، نشر نگاه معاصر، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۲.

۳. برای اطلاعات بیشتر رک: نجفی ابرندآبادی، علی حسین و بادامچی، حسین مترجمان، تاریخ حقوق کیفری بین‌النهرین باستان، انتشارات سمت، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۴.

۴. آدمیت، فریدون، اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار، انتشارات خوارزمی، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۵، ص ۱۷۰ تا ۲۲۷.

۵. فریدون آدمیت معتقد است: تاریخ قانونگذاری جدید ایران با وزارت عدلیه سپهسالار آغاز گردید و دستگاه عدلیه جدید به کوشش او و میرزا یوسف خان مستشارالدوله تأسیس یافت. قوانین نو وضع شدند، دستگاه قضاوت استقلال نسبی پیدا کرد و قانون اساسی نوشته شد. نظام حقوقی جدید بر اصول مفسرعه عرفی و بر پایه علم و عقل و در جهت عدالت و مساوات به وجود آمد. همان ص ۱۷۳-۱۷۲.

در عصر پادشاهی ناصرالدین شاه باز می‌گردد که حاصل آن، وضع مقرراتی در قالب قانون نامه گنت دومونت فرت در سال ۱۲۵۸ خورشیدی بود. بخشی از مقررات این قانون نامه به جرایم و مجازاتها اختصاص داده شده بود.^۱ با تأسیس مدرسه علوم سیاسی در سال ۱۲۷۸ خورشیدی، تدریس حقوق مدرن در ایران آغاز شد. لیکن تولد حقوق مدرن در ایران، یعنی حقوقی که مبتنی بر قوانین شکلی و ماهوی مصوب مجلس در قالب قانون نامه‌های مختلف باشد، به انقلاب مشروطه باز می‌گردد.

۳. این انقلاب یا جنبش سیاسی - اجتماعی که عدالت خواهی و استقرار حکومت قانون مطالبات عمده آن بود، منجر به اساسی سازی حکمرانی پادشاهی در ایران، در قالب قانون اساسی مشروطه شد. قانون اساسی مشروطه، همانطور که می‌دانیم، در دو مرحله در سال‌های ۱۲۸۵ و ۱۲۸۶، در قالب متن اصلی و متن متمم به تصویب رسید، به این مناسبت بعضی از قواعد شکلی - ماهوی حقوق کیفری به سطح اصول قانون اساسی ارتقاء داده شد و بدین سان حقوق کیفری اساسی، به عبارتی، در ایران متولد گردید. قانونگذار، در پرتو اصول کیفری شکلی و ماهوی اساسی (مقررات فراتقنینی)، اقدام به تصویب قانون آیین دادرسی و قانون مجازات عمومی (مقررات کیفری تقنینی) نمود.

۴. نخستین مصوبه‌هایی که در پرتو این اصول در دوره قاجار تصویب شد، قانون اصول تشکیلات عدلیه و محاکم شرعیه و حکام صلحیه مصوب تیر ۱۲۹۰ خورشیدی و قوانین موقتی اصول محاکمات جزایی مصوب ۱۲۹۱ خورشیدی بود که از یک سو، سازمان و تشکیلات قضایی و از سوی دیگر، تشریفات دادرسی را با الهام از قانون اصول محاکمات جنایی ۱۸۰۸ فرانسه تعریف و ضابطه مند کرد و بدین سان، حقوق کیفری نوپای ایران را وارد خانواده حقوق رومی - ژرمنی (حقوق نوشته) نمود. مصوبه کیفری دیگری که به تصویب هیأت وزیران وقت دوره قاجار رسید و جنبه ماهوی داشت، قانون مشهور به «قانون

۱. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، تقریرات درس تاریخ حقوق کیفری، دوره کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، نیمسال اول ۹۵ - ۱۳۹۴، ص ۹ الی ۱۱. کل مواد

جزای عرفی نصرت الدوله فیروزه یعنی در واقع قانون مجازات عمومی در سال ۱۲۹۵ خورشیدی بود. این قانون یا بهتر است بگوییم این قانون نامه، توسط نصرت الدوله فیروزه، وزیر وقت دادگستری قاجار، با الهام از قانون مجازات عمومی ۱۸۱۰ فرانسه، تنظیم شد، لیکن همانطور که اشاره شد، در مجلس طرح و تصویب نشد.

۵. بدین ترتیب، به حق می‌توان گفت که نخستین مقررات کیفری فراتقنینی - اصول کیفری قانون اساسی - و نیز نخستین قوانین کیفری عمومی، یعنی قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات عمومی، (مقررات کیفری تقنینی) در اواخر پادشاهی دودمان قاجار تنظیم شد. لیکن این قوانین به لحاظ ضعف قدرت حکومت مرکزی و تضعیف روزافزون پادشاهی قاجار، آن چنان که باید سنت قضایی مدون را در ایران بنا نهاد و جاری ساخت.

۶. با روی کار آمدن دودمان پهلوی، به تدریج از آغاز دهه ۱۳۰۰ خورشیدی، شاهد قانونمند شدن حقوق کیفری ایران، استقرار و عملیاتی شدن نظام قضایی هستیم، به طوری که قانون مجازات عمومی ایران، ملهم از قانون جزای عرفی نصرت الدوله فیروزه، البته به صورت آزمایشی، در سال ۱۳۰۴ خورشیدی به تصویب رسید و بدین ترتیب، با افزایش تمرکز قدرت در مرکز و اقتدار حاکمیت و به دنبال آن تأسیس دادرسی، دادگاه، زندان، شهربانی و کانون و کلاء و گشایش مدرسه آموزش عالی به منظور تربیت قاضی و افسران شهربانی و ژاندارمری، به عنوان ضابطان قضایی و نیز پرورش و کیل، زمینه اجرای حقوق کیفری فراهم گردید.

۷. حقوق کیفری ماهوی - شکلی ایران در دوره پادشاهی پهلوی از جمله در پرتو تحولات نظام تقنینی و قضایی کشورهای مبتنی بر نظام حقوق رومی - ژرمنی مانند فرانسه و سوییس دگرگون شد و با تصویب قوانین خاص درباره نهادهای جدید برخاسته از مطالعات جرم‌شناختی مانند آزادی مشروط، تعلیق اجرای مجازات، اقدامات تأمینی و تربیتی، عدالت کیفری افتراقی برای کودکان و نوجوانان بزهکار بارور و غنی می‌شد. در این دوره است که قانونگذار ایران با اصلاح قانون آیین دادرسی کیفری و تصویب قانون تشکیل خانه انصاف در روستاها و شورای داوری در شهرها به سیاست جنایی مشارکتی نیز نمود

خارجی داد. در ادامه این تحولات، قانون مجازات ۱۳۰۴ در خرداد ۱۳۵۲^۱ و قانون آیین دادرسی از جمله در سال ۱۳۵۶^۲ در پرتو دستاوردهای علمی، تجربه‌های قضایی چندین دهه دادگستری، آراء وحدت رویه، نیز دیدگاه‌های استادان حقوق کیفری و نیز تجربه وکالت و وکلا به صورت جزئی، اصلاح مبنایی گردید و به عبارتی دیگر، روزآمد و منطبق با تحولات اجتماعی و نیز تحولات کمی - کیفی بزهکاری در ایران شد.^۳

۸. بدین ترتیب، می‌توان گفت که حقوق کیفری اساسی، بیش از ۱۱۰ سال، حقوق کیفری شکلی، بیش از ۱۰۵ سال و حقوق کیفری عمومی ایران بیش از ۹۰ سال قدمت دارد. انقلاب بهمن ۱۳۵۷ با ماهیت اسلامی و در پی آن، استقرار نظام جمهوری اسلامی، جهت گیری و مبنای حقوق کیفری ایران را در پرتو فقه امامیه و موازین اسلامی دگرگون کرد، لیکن حقوق کیفری در این دوره نیز همچنان در خانواده «حقوق کیفری نوشته» باقی ماند و قانونگذار انقلابی - اسلامی میراث حقوق کیفری قاجار و پهلوی و تحولات علوم جنایی را به هنگام بازنگری نظام کیفری ایران نادیده نگرفت و چهارچوب کلی و پاره‌ای نهادهای آن را حفظ کرد. این رویکرد در دو قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ که هر دو به صورت آزمایشی تصویب شده اند نیز ادامه یافته است.

۱. رک. آزمایش، علی، بررسی انتقادی قانون مجازات عمومی ایران مصوب تیرماه ۱۳۵۲، نشریه دانشکده

حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۱۳ سال ۱۳۵۲، ص ۱-۲۲.

۲. رک: آشوری، محمد، عدالت کیفری (مجموعه مقالات)، انتشارات گنج دانش، چاپ اول، ۳۷۶، ص ۶۹

و ۱۹۷.

۳. البته تحولات نظام حقوقی قضایی ایران دوره پهلوی در دو سال نخست وزیری شادروان دکتر محمد

مصدق (۱۳۳۲ - ۱۳۳۰)، به لحاظ رویکرد مردم سالارانه او به زمامداری و اعتقاد وی به حکومت قانون و

اختیاراتی که مجلس شورای ملی وقت برای اصلاح قوانین و دادگستری به وی داد را نیز باید ذکر و

جداگانه در چهارچوب مثلاً یک رساله دکتری مطالعه کرد؛ زرننگ، محمد، نظام قضایی ایران، از سقوط

رضا شاه تا تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب، انتشارات مرکز اسناد و انقلاب اسلامی، تهران، جلد دوم،

۱۳۸۱، ص ۸۰ - ۸۷؛ زرینی، حسین و دیگران، تاریخ معاصر دستگاه قضایی ایران و تحولات آن، انتشارات

روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، ۱۳۸۸، صص ۷۵ و ۷۶.

همکار محترم، جناب آقای دکتر منصور رحمدل، به مناسبت نود و دومین سالگرد تصویب قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ که مفاد و نهادهای آن، تا اندازه‌ای مبنای قانون مجازات اسلامی را تا اندازه‌ای تشکیل می‌دهد، به مطالعه چگونگی تولد و تحول حقوق کیفری موضوعه ایران پرداخته و بدین منظور قوانین، مقررات، رویه قضایی و دیدگاه‌های علمای حقوق کیفری را که در بارور و غنی شدن حقوق کیفری ایران نقش داشته‌اند، بررسی نموده است. اثر پیش رو که به نوعی به مطالعه تاریخ حقوق کیفری معاصر ایران می‌پردازد، می‌تواند در چهارچوب درس‌های تاریخ حقوق کیفری و تاریخ تحولات حقوق کیفری، از یک سو منبع مفیدی برای مطالعات دانشجویان و از سوی دیگر، منبع الهام بخشی برای جستجو و انتخاب موضوع پایان نامه و رساله در این حوزه واقع شود، حوزه‌ای که نوشتگان فارسی آن غنی نیست و نظر مطالعاتی استادان حقوق کیفری را کم به خود جلب کرده است.

بدین سان، جا دارد از ابتکار و تلاش علمی همکار محترم، جناب آقای دکتر رحمدل که با نگارش کتاب حاضر نوشتگان حقوقی ایران را به سهم خود غنی کرده است، سپاسگزاری و قدردانی کنیم.

علی حسین نجفی ابرندآبادی

تهران، ۷ شهریور ۱۳۹۶ خورشیدی